

Vasadöttrarnas brokiga liv Tre av Gustav Vasas söner blev svenska kungar. Men även hans fem döttrar fick göra insatser för fadern, släkten och hemlandet.

Gustav Vasa lämnade vid sin död efter sig nio "karska livsarvingar", fyra söner och fem döttrar, och ansågs i detta fall särdeles lyckosam. Sönerna Erik XIV, Johan III, Karl IX samt sonsönerna Sigismund och Gustav II Adolf blev alla kungar i Sverige och har fått mycket uppmärksamhet i historieskrivningen. Däremot har det varit betydligt tystare om hans fem döttrar: Katarina, Cecilia, Anna, Sofia och Elisabet. Sanningen att säga stå nog ej Gustaf Vasas fem döttrar som individuella personligheter i vårt medvetande.

Deras bröder ha vetat att inpränta sina drag hos oss långt djupare och säkrare, och den av prinsessorna som vi åtminstone komma ihåg något om, den sköna Cecilia, har i själva verket brodern Erik att tacka för sitt egenartade rykte. Detta skrev konstvetaren Sigurd Wallin i början av 1930-talet och det sammanfattar ganska väl hur man sett på prinsessorna ända in i våra dagar. Det finns flera skäl till att Gustav Vasas döttrar i princip, med undantag för Cecilia, knappt har nämnts i historieskrivningen. Flyttade utomlands Ett är att man har koncentrerat sig på den formella politiska makten, det vill säga kungarna. Ett annat är att döttrarna gifte sig med utländska furstar och att alla, utom Sofia, flyttade utomlands. Därmed försvann de ur den nationella historien. Ett tredje är att Gustav Vasas döttrar helt enkelt uppfattats som betydelselösa och ointressanta prinsessor, bortgifta med tyska "dussinfurstar".

Men var de fem systrarna enbart betydelselösa brickor i faderns, brödernas och så småningom de äkta männens politiska spel? I den traditionella prinsessrollen fanns förvisso många begränsningar men också en del möjligheter. Prinsessorna var oftast unga när de giftes bort med män som kunde vara mycket äldre. De måste snabbt kunna anpassa sig till ett nytt hov där de värderades utifrån förmågan att trygga tronföljden. Tack vare bland annat börd, familjerelationer, hemgift – och inte minst egna erfarenheter från uppväxten i en politisk miljö – kunde prinsessor skapa både inflytande och makt. I äktenskapen förväntades de vara mellanhänder mellan dynastier och riket. Det var också en sådan framtid som Gustav Vasa såg framför sig när det gällde sina döttrar.

Gripsholms slott, som under prinsessornas uppväxt byggdes om till en praktfull bostad för kungafamiljen. Gravyr ur Erik Dahlberghs Suecia Antiqua et Hodierna. © Kungliga Biblioteket Rejäl brudskatt När Gustav införde ärftlig tronföljd år 1544 bestämdes det att successionen skulle vara manlig. Det var enbart söner och deras manliga ättlingar som kunde ärva den svenska tronen. Döttrarnas framtid låg istället i äktenskapet. För att kunna göra riktigt goda partier skulle var och en av dem få en rejäl hemgift, en så kallad "brudskatt" om 100 000 daler.

Men Gustav Vasa var inte heller främmande för att använda sig av både döttrarna och drottningen för att främja kungamaktens intressen. Prinsessornas mamma, Margareta Leijonhufvud, skulle till exempel ingå i en tänkt förmyndarregering, medan döttrarna fick ett slags ambassadörsroll. De blev av sin far uppmanade att i sina äktenskap ta varje tillfälle i akt att arbeta för fäderneslandets bästa. Det hela var egentligen inte så märkligt med tanke på att det var prinsessorna, och inte deras bröder, som vid sina giftermål flyttade utomlands.

Det innebar att systrarna hade andra möjligheter att knyta kontakter med utländska hov än deras bröder som förblev kvar i Sverige. Allt exklusivare vanor Hur skulle då prinsessorna bäst förberedas på sin kommande uppgift som hustrur till utländska furstar? Gustav Vasa satsade mycket på barnens uppfostran, även om prinsessorna till skillnad från sina bröder fick en mera informell utbildning. Med tanke på kungens egen bakgrund som upprorsmakare blev det än viktigare att satsa på en legitimt kunglig inramning till familjen. Under prinsessornas uppväxt blev kungafamiljens vanor också allt exklusivare, vilket syns både på klädkontot och i mathållningen. Döttrarna skulle inte stå någon

annan samtida kungadotter efter. För att överhuvudtaget bli gifta var det av stor betydelse att de fem systrarna var kyska, gudfruktiga, sedesamma och ödmjuka. Det var ideal som prinsessorna delade med sina kvinnliga undersåtar. Språk och bohagssysslor Samtidigt förväntades prinsessorna vara kompetenta och myndiga husmödrar som tillsammans med sina män ledde stora hushåll och hov. Det ställde krav på praktiska kunskaper även hos en prinsessa. I deras utbildning ingick således "nyttiga bohagssysslor", en del arbetsledning och förvaltning, men också språk. Som vuxna kunde de tala både svenska och tyska och Cecilia även engelska. De fick också lära sig att musicera, rida och dansa.

Deras mor ansågs som det bästa exemplet för prinsessorna att följa. Hon har både av samtid och eftervärld beskrivits som en exemplarisk maka, mamma, husmor och drottning. Det berodde nog på att Margareta verkar ha hållit sig inom ramarna för hur en kvinna i hennes samhällsställning skulle agera.

Margarets Leijonhufvud – mor och förebild för de fem Vasadöttrarna. © Nationalmuseum Skicklig husmor Vad hade då döttrarna att lära av mamma Margaretas exempel? Hon var tjugo år när hon gifte sig med Gustav Vasa, hon var fruktsam och födde tio barn, hon var en skicklig husmor, en omsorgsfull mor, hörsam hustru och framstår som from, gudfruktig och mån om att hjälpa fattiga och andra som sökte hennes hjälp. Kungen fick genom sitt äktenskap med Margareta släktband till mäktiga högadelnsfamiljer inom riket. Det var också från dessa som kvinnorna i prinsessornas närmaste omgivning kom. Det var driftiga damer som med fast hand styrde över stora hushåll, växande familjer och jordegendomar. En av dem som fick ta hand om prinsessorna när deras föräldrar var på resa var till exempel Kristina Gyllenstierna, som ledde försvaret av Stockholms slott och stad mot Kristian II, vintern 1520. Utrymme att agera politiskt I Vasatidens Sverige gjorde man inte samma skillnad mellan offentligt och privat som vi gör i dag. I själva verket möttes de båda sfärerna i en

beslutsfattarens hushåll. Det i sin tur medförde att en högt uppsatt kvinna kunde få större utrymme att agera politiskt. De fem systrarna växte också upp i en miljö som var genomsyrad av politik. Deras far var kung – deras bröder skulle bli det – och flera av deras manliga släktingar var riksråd. Men de kunde också lära en del av sina kvinnliga släktingar om hur makt upprätthölls och utövades. Det visar inte minst den brevväxling som drottningen hade med systemn Märta, där de båda använde sig av familjeband för att tillvarata sina respektive intressen. Giftermålsförhandlingar Vid 1550-talets mitt inleddes de förs ta giftermålsförhandlingarna, då Katarina, Cecilia och Anna ansågs giftasvuxna.

Prinsessornas äktenskap blev en del av Vasahovets in- och utrikespolitik, där de fem systrarna många gånger tog aktiv del i främjandet av familjens intressen. Andra frågor de engagerade sig i var att hjälpa syskonen med äktenskapssonderingar och handel. Katarinas, Cecilias, Annas, Sofias och Elisabets olika levnadsöden (se texterna här intill) visar att det inte gick att ta något för givet även om man som i deras fall var prinsessa. Samtidigt var det inte några sköra blomster som drivits upp vid Vasahovet. Det krävdes en hel del mod, beslutsamhet och diplomatiska färdigheter för att klara sig i samtidens bistra, politiska klimat.

Katarina i bråk med sonen

Katarina i bråk med sonen Först ut att gifta sig var Katarina (1539–1610), som i oktober 1559 firade bröllop med greven Edzard av Ostfriesland. Genom äktenskapet ville man från Vasahovets sida skapa en handelsallians västerut och samtidigt hitta en bundsförvant mot Danmark. Katarina fick genom sina handelskontakter genom åren många uppdrag att sälja och köpa varor åt sina syskon. Hennes liv i Ostfriesland skulle dock präglas av en trettio år lång maktkamp mellan Edzard och hans yngre bror. Familjen och grevskapet splittrades även av religiösa motsättningar där Katarina och Edzard verkade

för den lutherska läran. Katarina blev prisad för sina teologiska kunskaper och gav som änka ut meditationer, utläggningar, över olika bibelspråk. Beskrivningen av henne som extra from och gudfruktig behöver dock inte vara helt sann utan kan ses som ett uttryck för en samtida idealbild. Fromheten hindrade dock inte Katarina från att lägga sig i såväl sin mans som sin äldste sons befogenheter. När hon blev änka hamnade hon i konflikt med sonen angående sina rättigheter. Katarinas utgångspunkt var att det var hon som hade överhöghet och domsrätt i änkesätet och att hon därmed var direkt underställd den tyskromerske kejsaren snarare än sin son. Katarina och Edzard fick elva barn.

Cecilia och Vadstenabullret

Cecilia och Vadstenabullret Det var i samband med Katarinas bröllop som det så kallade Vadstenabullret inträffade i december 1559. Då togs Johan av Ostfriesland på bar gärning ”havandes näppeligen hoson på sig” i Cecilias sovkvammar. Något vidare julfirande blev det inte i det kungliga sällskapet det året – händelsen ledde till ett uppslitande familjegräl. Johan fängslades på Örbyhus, Katarina och Edzard sattes i husarrest på Västerås slott medan Cecilia skickades till Gustav Vasa. Han var minst sagt vansinnig på både dotter och son: Cecilia för att hon inte uppträtt som det anstod en ogift prinsessa, Erik för att han hanterat situationen så illa. Till slut frigavs Johan efter att ha gjort avbön. Så småningom kunde även Katarina och hennes man återvända till Ostfriesland. Obetydlig markgreve Cecilia (1540–1627) var den av systrarna som blev föremål för flest äktenskapsförhandlingar; polska, tyska och engelska grevar samt en och annan kung, nämndes.

Till slut gifte hon sig 1564 med den obetydliga markgreven Kristoffer av Baden-Rodermachern, som sedan några år var i Eriks tjänst. Hösten därpå reste paret till England och drottning Elisabeth I. Cecilia skulle för Eriks räkning bland annat återuppta förhandlingarna om ett äktenskap mellan honom och drottningen. Det hela började bra, och Cecilia och Elisabeth fann varandra. Men parets påkostade livsstil och allt större skuldsättning gjorde att de till slut, jagade av fordringsägare, var tvungna att lämna England. Återvände till Sverige Cecilia återvände med sin familj till Sverige under Johan III:s regering. Hon fick då bland annat Arboga stad i förläning och engagerade sig livligt i sin affärsverksamhet, bestående av gruvhantering, handel och kaperi på Östersjön. Sjöroveri var en del av krigföringen och Cecilia hade själv under sitt Englandsbesök haft Erik XIV:s uppdrag att leja kapare som skulle användas

mot danska fartyg i Östersjön. Det var framförallt engelska skepp som hon skulle angripa. Genom kaperierna skaffade sig Cecilia både extrainkomster och efterlängtd hämnd på de engelska långivare som beslagtagit hennes värdefulla tillhörigheter. Cecilias kaperiverksamhet kom dock att skapa konflikter med bröderna Johan och Karl samt Fredrik II i Danmark. Dessa började se henne som en konkurrent i en verksamhet som kunde vara mycket lukrativ. Blev katolik Hon förhandlade även med de katolska diplomater som vid samma tid besökte Vasahovet och övergick så småningom själv till den katolska läran.

1579 lämnade hon Sverige och hennes relationer till syskonen blev alltmer sporadiska. Hon var då änka och fick föra en ständig kamp för sina och familjens rättigheter i Baden gent emot konkurrerande familjegrenar. Hon och Kristoffer fick sex barn. Dessutom fick hon som änka en dotter, Charitas. Cecilia hade velat behålla dottern hos sig, men mot hennes vilja sattes Charitas i kloster och avgav senare klosterlöfte. Under maktkampen i Baden förhindrades Cecilia att ha någon som helst kontakt med dottern, det var först i slutet av hennes liv som de åter fick träffa varandra. Vid samma tid kämpade Cecilia också förgäves för att hennes sista son i livet, Filip, som fängslats av släktingarna i Baden, skulle frigges. Men denne hann avlida i fångenskapen. Så Cecilia överlevde alla sina söner medan dottern Charitas avled två år efter henne.

Ett av Annas och Georg Johans slott i norra Alsace. © Karin Tegenborg Falkdalen Anna höll sig utanför politiken I december 1562 gifte Anna (1545–1610) sig med pfalzgreven Georg Johan av Pfalz-Veldenz-Lützelstein, som tidigare friat till Cecilia. Familjens besittningar låg i södra Tyskland och i norra Alsace. Pfalzgreven var från svensk sida intressant genom sina släktskapsförbindelser med andra tyska furstar.

Georg Johan hade tack vare Annas hemgift blivit en av de rikaste pfalzgrevarna och påbörjade en rad kostsamma projekt som till slut ruinerade familjen. Vid sin död lämnade han mycket stora skulder efter sig, vilket även kom att påverka kommande generationer. Först mot slutet av sitt liv, när familjens finanser förbättrats något, kunde Anna återvända till ett av sina änkesäten, Lauterecken. För att spara pengar hade hon tidigare valt att bosätta sig vid döttrarnas hov. Som änka fortsatte hon att utöva ett symboliskt moderskap genom att ta på sig rollen som gudmor till Lautereckens barn. Det är också bilden av Anna som god och omsorgstagande, en "mor Anna", som satsade på familjen och höll sig utanför politiken som blivit tongivande i eftervärldens bild av henne. Anna och Georg Johan fick tolv barn.

Sofia fick ett dåligt äktenskap med Magnus av Sachsen-Lauenburg. © Nationalmuseum Sofia i dåligt äktenskap Sofias äktenskap med hertig Magnus av Sachsen-Lauenburg blev mycket olyckligt. Redan vid bröllopet stod det klart att det var ett giftermål som gynnade honom betydligt mer än henne. Magnus var kusin till Erik XIV på mödernet och en av få förtrogna kungen hade kvar i slutet av sin regering. Sofia (1547–1611) och Magnus gifte sig samma dag som Erik XIV och Karin Månsdotter, den 4 juli 1568. Hon var den enda av systrarna som blev kvar i hemlandet. Paret fick ett underhållslän i Sverige, då Magnus inte kunde försörja sin fru i Tyskland.

Det stod snart klart att Sofia for både psykiskt och fysiskt illa i äktenskapet. Hennes syskon försökte tala Magnus tillrätta, och på olika sätt hjälpa systemen. Magnus missbrukade också sin ställning gentemot underlydande bönder i förläningen och efter tio års äktenskap utvisades han till slut ur Sverige. Bara ett vuxet barn Sofia och Magnus fick minst sex barn, varav sonen Gustav var det enda som nådde vuxen ålder. Relationen till honom blev problemfylld för Sofia. I dag kanske vi skulle kalla henne för en typisk "curlingförälder", och hennes vana att skämma bort Gustav oroade familjen.

Istället för att som brukligt skicka iväg sonen till ett annat hov verkar Sofia ha behållit Gustav hos sig på Ekolsund, bland "enfaldigt folk" som varken "sett eller lärt" hur det gick till vid ett hov, som hennes bror Karl uttryckte saken. Som förälder var det Sofias ansvar att ge Gustav en sådan uppfostran att han kunde uppfylla sina furstliga förpliktelser. Av breven att döma blev Sofia besatt av sin ekonomi. Lika uppenbart är att hon inte litade på sin omgivning. Mot slutet av sitt liv levde hon alltmer isolerat på Ekolsund. Sofia överlevde även sonen Gustav, som avled av ett vådaskott år 1597.

Elisabet blev tidigt trolovad Elisabet (1549-1597) blev redan som trettonåring trolovad med hertig Kristoffer av Mecklenburg. Denne var nämligen intressant i Eriks planer på erövringar i Baltikum. När Kristoffer något år senare hamnade i polsk fångenskap, bröt man från svensk sida förbindelsen. Johan föreslog äktenskap med italienska, katolska furstar medan Elisabet, liksom hennes bror Karl, däremot verkar ha arbetat för ett tyskt, lutherskt parti. Under 1570-talet var Elisabet föremål för flera olika giftermålsförhandlingar, bland annat från den franske kungen Henrik III. Det franska sändebudet var full av idel lovord över Elisabet. Hans beskrivning av henne var helt i enlighet med idealbilden av hur en prinsessa skulle vara. Enligt Henrik var Elisabet vacker, behaglig, blygsam, generös mot nödlidande samt musikalisk.

1581 gifte sig Elisabet slutligen med samme Kristoffer hon en gång trolovade sig med. Liksom sin storasyster engagerade sig Elisabet starkt för den lutherska läran. Det var på hennes initiativ, och i anslutning till hennes bröllop, som en av de grundläggande skrifterna för den lutherska kyrkan

översattes till svenska. Elisabet blev en länk mellan syskonen i Sverige och utlandet. Hon vidareförmedlade information, och agerade budbärare mellan bröder som periodvis inte talade med varandra. Fick Norrköpingshus Elisabets och Kristoffers giftermål ogillades av hans danskvänliga släktingar och när hon blev änka tvingades hon till slut att återvända till Sverige. Då hon hittills bara fått ut hälften av sin brudskatt fick hon nu bland annat Norrköpingshus i förläning. Elisabet verkar ha stått brodern Karl nära hela livet, och tog troligen också hans parti i den maktkamp som pågick mellan honom och Sigismund vid 1590-talets slut.

Som änka lät hon uppföra ett praktfullt gravmonument över sig och Kristoffer. Det finns fortfarande kvar i domkyrkan i Schwerin. När Elisabet oväntat avled 1597 övergick hennes fordringar på den svenska kronan till hennes dotter, Margareta Elisabet, som Karl övertog ansvaret för. För att lösa arvstvisten mellan de båda rikena kom ett giftermål väl till pass och därför blev även Elisabets dotter några år senare hertiginna i Mecklenburg.

Karin Tegenborg Falkdalen

Källa: Populär Historia 9/2010